

The Greek Review of Social Research

Vol 89 (1996)

89-90 A'-B'

Μνήμη Ernest Gellner: ο κριτικός του γνωστικού
και του ηθικού σχετικισμού

Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη

doi: [10.12681/grsr.685](https://doi.org/10.12681/grsr.685)

Copyright © 1996, Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Λαμπίρη-Δημάκη Ι. (1996). Μνήμη Ernest Gellner: ο κριτικός του γνωστικού και του ηθικού σχετικισμού. *The Greek Review of Social Research*, 89, 3–18. <https://doi.org/10.12681/grsr.685>

Ιωάννα Λαμπίρη - Δημάκη*

ΜΝΗΜΗ ERNEST GELLNER:

Ο κριτικός του γνωστικού και του ηθικού
σχετικισμού**

«Για καλύτερα ή για χειρότερα, η γνωστική ασυμμετρία του κόσμου μέσα στον οποίο ζούμε αποτελεί ένα από τα πιο εντυπωσιακά του γνωρίσματα».

E. Gellner, *Anthropology and Politics. Revolutions in the Sacred Grove*, Blackwell, Oxford UK and Cambridge USA, 1995, σ. 4.

Ο διακεκριμένος και διεθνώς γνωστός κοινωνικός ανθρωπολόγος και φιλόσοφος, Ernest André Gellner, έφυγε ξαφνικά από τον κόσμο μας στις 5 Νοεμβρίου του 1995, σε ηλικία 69 ετών, από καρδιακή προσβολή που υπέστη στο αεροδρόμιο της Πράγας. Τον γνώρισα ως πρωτοετής φοιτήτρια στη London School of Economics τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Δίδασκε τότε το μάθημα της ηθικής σ' εμάς τους μελλοντικούς κοινωνιολόγους. Διατηρώ ζωντανά στη μνήμη μου την ωραία νεανική τότε φυσιογνωμία του και τον πυκνό λόγο του, με τον οποίο μας γοήτευε καθώς μας μιούσε στις περιπλοκότητες της πρωτόγνωρης τότε για μας φιλοσοφικής σκέψης. Ρουφούσαμε κάθε λέξη του προσπαθώντας να

* Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

** Ομιλία της συγγραφέως στα πλαίσια της εκδήλωσης *Σε μνήμη του Ernest Gellner*, που έγινε στις 13 Μαΐου 1996 στα πλαίσια του Τμήματος Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης. Ομιλητές ήσαν επίσης οι Καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών κ.κ. Δημήτρης Δημητράκος και Πασχάλης Κιτρομηλίδης.

καταλάβουμε έννοιες, όπως «καλό», «ορθός λόγος», «συνείδηση», «εξέλιξη». Θυμάμαι ακόμη το θέμα που μας έδωσε στις γραπτές εξετάσεις στο μάθημά του: «Η εξέλιξη της ηθικής και η ηθική της εξέλιξης» («The evolution of ethics and the ethics of evolution»). Όπως είναι γνωστό, η αγγλική παιδεία στηριζόταν, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε τότε στα ελληνικά πανεπιστήμια, στο διάλογο και στη φιλία ανάμεσα στους καθηγητές και στους φοιτητές τους. Έτσι ο Ernest Gellner με τίμησε με τη φιλία του που συνεχίστηκε και στα χρόνια της μεταπτυχιακής μου φοίτησης στο ίδιο Πανεπιστήμιο αλλά και αργότερα.

Ο Ernest Gellner είχε έρθει στην Ελλάδα πριν 31 χρόνια, το 1965, για να συμμετάσχει στο Μεσογειακό Συνέδριο Κοινωνικής Ανθρωπολογίας που οργάνωσε ο Καθηγητής Ιωάννης Περισιτιάνης υπό την αιγίδα του τότε Κέντρου Κοινωνικών Επιστημών Αθηνών. Την τελευταία φορά που επισκέφθηκε τη χώρα μας ήταν το 1993 όταν συμμετείχε στο συνέδριο «Εικόνες της Ευρώπης» στην Κρήτη.

Αποτελεί σκληρή ειρωνεία της μοίρας το ότι, τώρα ακριβώς που ετοιμαζόμασταν να υποδεχούμε τον Ernest Gellner και πάλι στην Ελλάδα, στα πλαίσια μιας ημερίδας που μερικοί συνάδελφοι σκεφθήκαμε να οργανώσουμε με τη συμμετοχή του, τον βρήκε ο θάνατος και δεν θα τον ξαναδούμε πια. Θα μείνει όμως στη μνήμη μας και στην καρδιά μας ολοζώντανος ως φωτεινό παράδειγμα όχι μόνο ενός λαμπρού επιστήμονα και ένθερμου υπερασπιστή του ορθού λόγου, της ηθικής συνείδησης και της κριτικής των ιδεών που τείνουν να επιβάλλονται μόνο και μόνο επειδή είναι του συρμού, ο οποίος με όσες δυνάμεις διέθετε προσπαθούσε να συμβάλει ώστε η επανένωση της Ευρώπης μετά το 1989 να αποδώσει γόνιμους πνευματικούς καρπούς, αλλά και ως ανθρώπου με αδάμαστη θέληση και αυτοπειθαρχία που, παρά την επίπονη οστεοπόρωση που τον ταλαιπωρούσε εδώ και πολλά χρόνια, δεν έπαψε να εργάζεται παραγωγικά μέχρι το τέλος. Ελάχιστος φόρος τιμής από τους παλιούς του Έλληνες φοιτητές αποτελεί το σημερινό πνευματικό μνημόσυνο που οργανώσαμε μαζί με τον Καθηγητή Δ. Δημητράκο στα πλαίσια του Τμήματος Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Ο Ernest Gellner γεννήθηκε στις 9 Δεκεμβρίου 1925 στο Παρίσι από Τσεχοσλοβάκους γονείς εβραϊκής καταγωγής. Το 1939 εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στην Αγγλία. Στο τέλος του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου υπηρέτησε στον τσεχοσλοβακικό στρατό και μετά σπούδασε στην Οξφόρδη (First class honours: Politics, Philosophy and Economics, 1947). Από το 1949 άρχισε να διδάσκει φιλοσοφία και ηθική στο Τμήμα Κοινωνιολογίας της London School of Economics. Εξελέγη Καθηγητής Φιλοσοφίας, Λογικής και Επιστημονικής Μεθόδου το 1962 και παρέμεινε στο Πανεπιστήμιο αυτό μέχρι το 1984. Τη δεκαετία του '50 ανακαλύπτει την κοινωνική ανθρωπολογία μέσω των έργων του Bronislaw Malinowski τον οποίον εθαύμαζε· ο Malinowski είχε έρθει παλαιότερα στο LSE, από την Κεντρική Ευρώπη. Παίρνει το διδακτορικό του στην κοινωνική ανθρωπολογία από το Πανεπιστήμιο του Λονδίνου το 1961 με βάση την επιτόπια έρευνα που διεξήγαγε για την πολιτική οργάνωση των φυλών του Μαρόκου. Από τότε υπηρετεί δύο επιστήμες: τη φιλοσοφία και την κοινωνική ανθρωπολογία, αλλά ενδιαφέρεται και για ζητήματα πολιτικής και κοινωνικής θεωρίας.

Το 1959 δημοσιεύει το κλασικό πολεμικό βιβλίο του εναντίον της ιδεαλιστικής γλωσσολογικής φιλοσοφίας της Σχολής της Οξφόρδης *Words and Things (Λέξεις και Πράγματα)* και το 1961 το βιβλίο του *Saints of the Atlas (Οι Άγιοι του Άτλαντα)* για τη μαροκινή μη κρατική πολιτική τάξη. Το 1983 ανοίγει νέους δρόμους στη μελέτη του εθνικισμού με το βιβλίο του, που μεταφράστηκε και κυκλοφόρησε στα ελληνικά το 1992, *Nations and Nationalism (Έθνη και Εθνικισμός)*.

Το 1984 μετακομίζει στο Cambridge όπου εκλέγεται Wise Professor of Anthropology και παραμένει στο Πανεπιστήμιό του μέχρι το 1993. Εκλέγεται επίσης Professorial Fellow του King's College. Το 1993 εξελέγη διευθυντής του Κέντρου για την Μελέτη του Εθνικισμού του Κεντρικού Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου της Πράγας. Στη θέση αυτή παρέμεινε μέχρι το θάνατό του στις 5 Νοεμβρίου του 1995. Φοιτητές από το Πανεπιστήμιο αυτό έγραψαν στη σχετική νεκρολογία: «ο Καθηγητής Gellner μάς έμαθε την απόλαυση της μάθησης και τις αρχές της ακαδημαϊκής συζήτησης. Δεν θα το ξεχάσουμε αυτό - ούτε εκείνον».

Ο E. Gellner τιμήθηκε επίσης με πολλές διακρίσεις από την British Academy (1974), την American Academy of Arts and Sciences (1988), την Academia Europaea (1989), όπως και από τα Πανεπιστήμια του Bristol και του Belfast. Ήταν παντρεμένος από το 1954 με την Susan Ryan με την οποία απέκτησε τέσσερα παιδιά: δύο γιους και δύο κόρες. Τα κυριότερα έργα του είναι τα ακόλουθα:

Words and Things, London, Gollanz, 1959.

Thought and Change, Chicago, Chicago University Press, 1964.

Saints of the Atlas, Chicago, Chicago University Press, 1969.

Arabs and Berbers, (ed. with Charles Micand), Lexington, Lexington Books, 1972.

Contemporary Thought and Politics, London, Routledge & Kegan Paul, 1974.

The Devil in Modern Philosophy, London, Routledge & Kegan Paul, 1974.

Spectacles and Predicaments, Cambridge, Cambridge University Press, 1980.

Muslim Society, Cambridge, Cambridge University Press, 1981.

Nations and Nationalism, Oxford, Basil Blackwell, 1983 (Ελληνική μετάφραση, 1992).

The Psychoanalytic Movement, London, Paladin, 1985, Second edition 1993.

Relativism and the Social Sciences, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

Culture, Identity and Politics, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

The Concept of Kinship and other Essays, Oxford, Basil Blackwell, 1987.

State and Society in Soviet Thought, Oxford, Basil Blackwell, 1988.

Plough, Sword and Book, London, Collins Harvill, 1988.

Reason and Culture, Oxford and Cambridge USA, Routledge, 1992.

Conditions of Liberty, Civil Society and its Rivals, London, Hamish Hamilton, 1994 (Ελληνική μετάφραση με εισαγωγή της Βασιλικής Γεωργιάδη, 1996).

Anthropolgy and Politics, Oxford, Blackwell Publishers, 1995.

Nationalism Observed: Culture and Power, Weidenfeld and Nicolson (υπό έκδοση).

2. ΣΥΝΤΟΜΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΟΥ ERNEST GELLNER

Για τον Ernest Gellner «η φιλοσοφία είναι σαφήνεια, γενικότητα, προσανατολισμός και αξιολόγηση. Αυτό που κάποιος θα υπαινισσόταν πρέπει να το λέει».¹ Ο Gellner δεν έκρυψε ποτέ τις σκέψεις του κάτω από ένα μανδύα εσκεμμένα διφορούμενης διατύπωσης, ή σκοτεινού ύφους. Υπήρξε πολέμιος της ιδεαλιστικής γλωσσολογικής φιλοσοφίας της Οξφόρδης και όσων ταυτίζουν την κοινωνία με τη χρήση της γλώσσας, ή με την «αντανάκλαση των νοημάτων μας», και που δέχονται μόνον εννοιολογικούς περιορισμούς στην ανθρώπινη δράση, ενώ, κατά τη γνώμη του, και ορθά, η δράση αυτή υπόκειται και σε αντικειμενικούς (φυσικούς, οικονομικούς, δημογραφικούς κ.λπ.) καταναγκασμούς. Τους καταναγκασμούς αυτούς πρέπει να μελετάει η κοινωνιολογία και η κοινωνική ανθρωπολογία, όπως και άλλα ζητήματα που ενδιαφέρουν τη φιλοσοφία. Πολέμησε επίσης τον γνωστικό και ηθικό σχετικισμό όσων, χρησιμοποιώντας το σεβασμό των ποικίλων πολιτισμών ως άλλοθι, απεμπολούν την υπερπολιτισμική αλήθεια της επιστήμης και των κριτηρίων ορθολογικής κριτικής που απορρέουν από αυτή. Ακόμη και η «ηθική νομιμοποίηση χρειάζεται μια σταθερή βάση δεδομένων για τον κόσμο μας».² Ο Gellner μπορεί λοιπόν να θεωρηθεί εμπειριστής και ορθολογιστής, υπερασπιστής των αρχών του διαφωτισμού: θαυμαστής της επιστημονικής λογικής που οδηγεί σε ιεραρχήσεις και επιλογές με ορθολογικά κριτήρια. Αρνείται την ισοπέδωση των πάντων εν ονόματι ενός άκρατου σχετικισμού και μιας άκρατης ανεκτικότητας που στερούν τη φιλοσοφία από τον παιδαγωγικό της ρόλο. Δεν διστάζει να χαρακτηρίσει τον γνωστικό σχετικισμό ως ανοησία και τον ηθικό σχετικισμό ως τραγωδία. Παρά το γεγονός ότι διατυπώνει συχνά τις θέσεις του με απόλυτο τρόπο, καταδικάζει το φανατισμό και το δογματισμό,

1. Βλ. E. Gellner, *Words and Things*. With the introduction by Bertrand Russell, Penguin Books, 1968, σελ. 296.

2. Βλ. E. Gellner, *Anthropology and Politics. Revolutions in the Sacred Grove*, Blackwell, Oxford and Cambridge USA, 1995, σελ. 252.

όπως φαίνεται καθαρά στο δοκίμιο I από το βιβλίο του *Ανθρωπολογία και Πολιτική* που εξετάζω παρακάτω.

Στη νεκρολογία που του έγινε από τον Chris Hann επισημαίνονται ορισμένα παράδοξα που διατρέχουν το έργο του: υπέρμαχος της εμπειρικής έρευνας, δεν διεξήγαγε ο ίδιος άλλες επιτόπιες έρευνες εκτός μιας: αυτής στην κοινωνία του Μαρόκου· πολέμιος του κομμουνισμού ως ολοκληρωτισμού καταλάβαινε συγχρόνως την ανάγκη των κομμουνιστών να πιστέψουν στο σύστημά τους· παρόλο ότι ήταν κατά βάση ευρωκεντρικός, σεβόταν τους άλλους πολιτισμούς με τα διαφορετικά στοιχεία τους. Παρόλο ότι ερχόταν σε αντίθεση με αριστερούς διανοούμενους, όπως τον Perry Anderson και τον Tom Nairne, δεν ενέκρινε τη δεξιά ορθοδοξία της Κυρίας Thatcher, όπως φαίνεται στο πρόσφατο βιβλίο του *Conditions of Liberty. Civil Society and its Rivals*, 1994. Μήπως όμως αυτό που ο Hann χαρακτηρίζει ως παράδοξο δεν είναι τίποτε άλλο παρά δείγματα μιας ανοικτής, μη εγκλωβισμένης σε ετικέτες, σκέψης; Μιας σκέψης κατά βάση ευέλικτης, ευρείας και προοδευτικής όπως πρέπει να είναι η σκέψη του διανοούμενου;

3. ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Ε. GELLNER, *ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.* *ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΑΛΛΟΣ* (1995)

Το έργο του Gellner είναι ιδιαίτερα πλούσιο σε αριθμό βιβλίων (πάνω από 20) και άρθρων που δημοσίευσε. Γράφτηκε μάλιστα σε μια από τις νεκρολογίες ότι του άρεσε να λέει σχεδόν απολογούμενος: «Με συγχωρείτε που έγραψα ένα ακόμη βιβλίο· δεν μπορούσα να κάνω αλλιώς». Το έργο του είναι όμως και πολύ πλούσιο σε ιδέες που συνωστίζονται η μία δίπλα στην άλλη στα πυκνά κείμενά του και που παίρνουν συχνά τη μορφή παραβολών, αναλογιών, εικόνων. Είναι επίσης εντυπωσιακά πολύπλευρο και ποικιλόμορφο καθώς κινείται τότε στο επίπεδο της κοινωνικής ανθρωπολογίας, τότε στο επίπεδο της φιλοσοφίας, τότε σ' αυτό της κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας και τότε στο επίπεδο όπου οι παραπάνω προσεγγίσεις αλληλοεμπλουτίζονται. Θα ήταν συνεπώς αδύνατο από τα πράγματα, στον πολύ περιορισμένο χρόνο που έχουμε στη διάθεσή μας για να τιμήσουμε τη μνήμη του Ernest Gellner, να αποκαλυφθούν, με την προσοχή και τη λεπτομερή εξέταση που τους αρμόζει, οι σημαντικότερες πτυχές

του έργου του. Τούτο μόνον μέσα από μια εκτεταμένη και εμπειριστατομένη ανάλυσή του θα μπορούσε να επιχειρηθεί.

Η προσέγγισή μας είναι κατ' ανάγκη εξαιρετικά επιλεκτική. Επέλεξα να παρουσιάσω από το τελευταίο του βιβλίο που δημοσιεύτηκε όσο ζούσε (1995), *Anthropology and Politics. Revolutions in the Sacred Grove* (Ανθρωπολογία και Πολιτική. Επαναστάσεις στο ιερό άλσος), δύο κείμενά του: το δοκίμιο 1, με το οποίο ξεκινάει το βιβλίο του, «The Uniqueness of Truth» (Η μοναδικότητα της αλήθειας), σ. 1-10, βασισμένο στη διάλεξη που έδωσε στο Πανεπιστήμιο του Cambridge το Μάιο του 1992, και το «The Coming Fin de Millénaire» («Το επερχόμενο τέλος της χιλιετίας»), σ. 241-252. Το δοκίμιο αυτό (16), με το οποίο κλείνει το βιβλίο του, έχει ως πηγή το άρθρο του «Anything Goes» («Τα πάντα γίνονται παραδεκτά») που δημοσιεύτηκε στους *Times Literary Supplement* τον Ιούνιο του 1995 (αρ. 4811,16).

Η επιλογή μου αυτή υπαγορεύτηκε από τους παρακάτω λόγους: Ως προς το κείμενο του 1992, γιατί αυτό απασχολείται με τους τρεις βασικούς τρόπους σκέψης (του σχετικιστή, του φονταμενταλιστή και του πουριτανού του διαφωτισμού) που συνθέτουν την τριμερή κατάσταση της αντιμετώπισης της αλήθειας στο σύγχρονο κόσμο μας: μια κατάσταση προβληματικού *ménage à trois*, όπως τη χαρακτηρίζει χαριτολογώντας ο Gellner, μέσα στην οποία αναπτύσσονται θέσεις και δημιουργούνται σχέσεις μεταξύ των τριών εμπλεκόμενων μερών, σχέσεις που φωτίζονται από τη σκοπιά του συγγραφέα (του πουριτανού του διαφωτισμού) με πολύ ενδιαφέροντα και ανοικτό (μη δογματικό) τρόπο. Ως προς το κείμενο του 1995, γιατί αυτό είναι η τελευταία εργασία του, που δημοσιεύτηκε όσο ζούσε, πριν σιγήσει για πάντα η πέννα του (ένα είδος πνευματικής υποθήκης που μας αφήνει) και γιατί το θέμα του τέσσερα χρόνια πριν από το τέλος του αιώνα μας μοιάζει ιδιαίτερα προκλητικό και επίκαιρο.

Τέλος, γιατί τόσο μέσα στο πρώτο όσο και στο δεύτερο κείμενο, παρά τη συντομία τους (μόλις 10 και 11 σελίδες, αντίστοιχα) συμπυκνώνονται με αξιοθαύμαστη οικονομία οι κριτικές θέσεις του Gellner απέναντι στον άκρατο σχετικισμό που χαρακτηρίζει ένα ολοένα διογκούμενο ρεύμα της μεταμοντέρνας σκέψης. Αν για τον Karl Popper, για τον οποίο ο Gellner έτρεφε ιδιαίτερο θαυμασμό, «εχθροί της ανοικτής κοινωνίας» είναι η ολοκληρωτική σκέψη, και βέβαια πρακτική, για τον Ernest Gellner «εχθροί» της

παραδοσιακής φιλοσοφίας που ασχολείται με τα ουσιαστικά προβλήματα του ανθρώπου καθώς και της ορθολογικής σκέψης είναι ο γνωστικός (cognitive) και ο ηθικός σχετικισμός. Για τον Ernest Gellner η στάση τού «τα πάντα γίνονται παραδεκτά» είναι σαφώς απαράδεκτη.

Πριν όμως εξεταστούν τα κύρια σημεία των δύο αυτών σπινθηροβόλων κειμένων του Gellner, είναι απαραίτητο να λεχθούν δυο λόγια για το όλο βιβλίο μέσα στο οποίο τα τελευταία αυτά τοποθετούνται. Πρόκειται για μια συλλογή δοκιμίων του βασισμένων σε άρθρα του που δημοσίευσε και ομιλίες που έδωσε μεταξύ του 1985 και του 1995, συχνότερα όμως κατά την τελευταία πενταετία της περιόδου αυτής. Τον τίτλο του βιβλίου *Ανθρωπολογία και Πολιτική* δικαιολογεί ο συγγραφέας με την πρώτη κιόλας φράση του προλόγου του, ο οποίος γράφτηκε στο Κεντρικό Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο της Πράγας το Νοέμβριο του 1994: «Η ανθρωπολογία είναι αναπόφευκτα πολιτική ... Η θεωρητική ανθρωπολογία δεν μπορεί παρά να συνεπάγεται και μια ενόραση του ποιοι είμαστε, ποια είναι η κοινωνία μας και ποια θα μπορούσε να είναι: τα όρια των δυνατών μορφών κοινωνικής οργάνωσης αποτελούν κρίσιμη μαρτυρία για το ποιες πολιτικές φιλοδοξίες είναι λογικές και ποιες παράλογες. Μας λένε ως πού μπορούμε και ως πού δεν μπορούμε να φθάσουμε» (σελ. ix). Τα λόγια του αυτά ισχύουν εξίσου και για την κοινωνιολογία. Ο πρόλογός του κλείνει με μια σειρά από ερωτήσεις που σηματοδοτούν την προβληματική της θεματολογίας των δοκιμίων του αυτών: «Ποιο είναι το σχετικό βάρος των πολιτισμικών, οικονομικών και καταπιεστικών καταναγκασμών στην κοινωνική ζωή; Θα έπρεπε κάποιος να υιοθετήσει την περιέργεια επίμονη ιδεαλιστική τάση (η οποία λειτουργεί κάτω από νέα ονόματα, όπως ερμηνευτική, αποδόμηση, μετα-μοντερνισμός), που θα ήθελε να αντιμετωπίζουμε την κοινωνική ζωή ως αντανάκλαση των νοημάτων μας; Η υποχρέωση που έχουμε να σεβόμαστε όλους τους ανθρώπους μάς δεσμεύει συγχρόνως στο να θεωρούμε ότι όλες οι ιδέες είναι εξίσου έγκυρες (ανόητη άποψη κατά την γνώμη μου); Ποιες είναι οι πραγματικές διασυνδέσεις της ανθρωπολογίας με την πολιτική, με τη λογοτεχνία;» (σελ. xi). Ας μου επιτραπεί να προσθέσω και τις τρεις ακόλουθες ερωτήσεις που τίθενται σε άλλα σημεία του βιβλίου του, οι οποίες μου φαίνονται ιδιαίτερα σημαντικές: «Ο άνθρωπος γεννιέται γενετικά ελεύθερος, αλλά βρίσκεται παντού με πολιτισμικές αλυσίδες.

Πώς είναι αυτό δυνατό;» (βλ. δοκίμιο 4: «Πολιτισμός, περιορισμός και κοινότητα»). «Σε τι θα έμοιαζε μια γενική θεωρία για το ρόλο του πολέμου και της καταπίεσης στην ανθρώπινη κοινωνία;» (βλ. δοκίμιο 11: «Πόλεμος και βία») και «Τι μπορούμε να προσδοκούμε ότι θα φέρει για την εξέλιξη της ανθρωπολογίας η πνευματική επανένωση της Ευρώπης;», «Ποια θα είναι τα ανατολικά και ποια τα δυτικά στοιχεία τη φορά αυτή, αν υποθέσουμε ότι θα προκύψει πράγματι μια γονιμοποίηση;» (βλ. δοκίμιο 15: «Ανθρωπολογία και Ευρώπη»).

A. Δοκίμιο 1: «Η μοναδικότητα της αλήθειας»

Ο Max Weber είχε διαγνώσει ότι σε παγκόσμιο επίπεδο μεταξύ διαφόρων ιδεών και αξιών επικρατεί πόλεμος: «μία ασυμφιλίωτη διαμάχη», όπως το είχε διατυπώσει στο κλασικό δοκίμιο του «Η επιστήμη ως επάγγελμα» (1919). Στη σημερινή πνευματική σκηνή, ποιοι είναι οι κύριοι ιδεολογικοί ανταγωνιστές, ο κάθε ένας από τους οποίους διεκδικεί για τον εαυτό του την ανωτερότητα των ιδεών του, των στάσεων του απέναντι στην *αλήθεια*, έναντι των υπολοίπων; Σύμφωνα με τον Gellner, τρεις είναι σήμερα οι βασικοί ανταγωνιστές στον κόσμο της διάνοησης: οι σχετικιστές, οι φονταμενταλιστές και οι υπερασπιστές των αρχών του διαφωτισμού, «οι πουριτανό του διαφωτισμού», κοντύτερα στους οποίους βρίσκεται ο ίδιος ως ορθολογιστής.

Ο Gellner συνοψίζει, σχηματικά βέβαια μέσα σ' ένα τόσο σύντομο κείμενο, το λόγο που ο κάθε πνευματικός αντίπαλος αρθρώνει υπέρ της δικής του θέσης, όπως και τον αντίλογο που διατυπώνει κατά της θέσης των υπολοίπων δύο. Συγχρόνως εντοπίζει και ορισμένα κοινά σημεία που μοιράζονται ανά δύο τα εμπλεκόμενα μέρη. Τα ερωτήματα που θέτει στο τέλος του δοκιμίου του είναι: Πώς αντιμετωπίζει το ακαδημαϊκό και το κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ο ίδιος κινείται την περίπλοκη αυτή τριγωνική σχέση; Ποια λύση έδωσε στα διλήμματα που περιγράφει στο άρθρο του; Οι ανατολικο-Ευρωπαίοι γείτονές μας είναι σε θέση να υιοθετήσουν την ίδια λύση στο πέρασμά τους από την κοινωνία της εγκόσμιας αποκάλυψης (secular revelation) στην τωρινή πλουραλιστική κοινωνία;

Οι σχετικιστές, διαπιστώνει ο Gellner, δεσπόζουν αριθμητικά και προβάλλονται στους χώρους των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών. Καταδικάζουν τους υπερασπιστές του διαφωτισμού ε-

πικαλούμενοι ένα είδος «αντίστροφης αποκάλυψης που αποκάλυψε όχι τη μοναδική αλήθεια αλλά την ίση εγκυρότητα όλων των αληθειών».

Από τη σκοπιά αυτή, η εξίσωση όλων των πολιτισμών και όλων των ανθρώπων νομιμοποιεί και την εξίσωση των οραμάτων τους. Η αναγνώριση της ανισότητας των οραμάτων και «η αναζήτηση μιας μοναδικής υπερπολιτισμικής αλήθειας» συμβαδίζουν με την καταπίεση των λαών και των ατόμων. «Ο Descartes οδήγησε στον Kipling. Όχι Kipling σημαίνει, συνεπώς, όχι Descartes». Οι θέσεις των σχετικιστών περιβάλλονται έτσι «από ηθική ακτινοβολία καθώς αναδεικνύουν την απόλυτη ανοχή σε απόλυτη αρετή».

Ο αντίλογος του Gellner «του πουριτανού του διαφωτισμού» επικεντρώνεται στα ακόλουθα σημεία:

Παρά το γεγονός ότι ο κόσμος μας είναι πλουραλιστικός, «στηρίζεται στη μοναδικότητα της αλήθειας, στην εντυπωσιακή τεχνολογική ισχύ ενός συγκεκριμένου γνωστικού ύφους, δηλαδή στην επιστήμη και στην εφαρμογή της». Την αξία της επιστήμης αποδέχονται όμως οι πολυάριθμοι πολιτισμοί τους οποίους οι σχετικιστές θέλουν να βλέπουν ως γνωστικά ίσους, και μάλιστα καταβάλλουν κάθε προσπάθεια για να αποκτήσουν το αγαθό που αυτή στα μάτια τους αντιπροσωπεύει. Οι ίδιοι οι πολιτισμοί αναγνωρίζουν, λοιπόν, την ύπαρξη «ασυμμετρίας γνωστικών και παραγωγικών επιτευγμάτων».

Το να αγνοούν την ύπαρξη του γεγονότος αυτού οι σχετικιστές, πιστεύοντας ότι έτσι υπηρετούν το ανθρωπιστικό ιδεώδες της ισότητας, μπορεί να θεωρηθεί στην καλύτερη περίπτωση «ως ανόητη αυτο-ικανοποίηση». Τις δε θέσεις τους διατυπώνουν με τρόπο που κάθε άλλο παρά προσιδιάζει στην παραδοχή της σχετικότητας όλων των απόψεων την οποία οι ίδιοι ασπάζονται. «Αν η αλήθεια δεν μπορεί να υπάρξει παρά στο εσωτερικό ενός πολιτισμού και των κανόνων του, τότε σε ποιο ... διαπολιτισμικό κενό αρθρώνει τη θέση του ο Σχετικιστής μας; Δεν υπάρχει τόπος γι' αυτόν».

Οι φονταμενταλιστές είναι επίσης πολυάριθμοι. Η Λύση δεν μπορεί να αγνοήσει τον πολιτικά σημαντικό γείτονά της, το Ισλάμ. Πρέπει να διαπραγματεύεται με τον κόσμο αυτόν ο οποίος δεν ασπάζεται τις αρχές της και να καταλάβει τους φονταμενταλιστές που βρίσκονται στα εδάφη της. Για τους φονταμενταλιστές η αλήθεια δεν έχει τη σχετική σημασία που της δίνουν οι σχετικιστές.

Την ταυτίζουν με την πίστη, και όποιος δεν ασπασθεί με απόλυτο τρόπο το μήνυμα που αυτή εκπέμπει είναι προδότης. Η παρουσία του Ισλαμισμού στον σύγχρονο κόσμο μας διέψευσε τη θεωρία ότι ο κόσμος αυτός δεν μπορεί να συνυπάρξει με τη θρησκευτική κυριαρχία.

Ο Gellner κάνει την ενδιαφέρουσα παρατήρηση ότι οι φονταμενταλιστές μοιράζονται με τους πουριτανούς του διαφωτισμού «την υπόθεση ότι η αλήθεια είναι μοναδική», αλλά οι τελευταίοι αυτοί δεν την αντιμετωπίζουν ως αποκάλυψη· δεν δέχονται ότι είναι ποτέ τελειωτικά προσπελάσιμη. Αυτό που διαθέτουν είναι η επιστημονική μεθοδολογία η οποία συνεπάγεται «την αντιπαράταση γνωστικών ισχυρισμών και γεγονότων» και την αποφυγή «κυκλικών αυτοεπιβεβαιωμένων ενοράσεων».

Οι πουριτανοί του διαφωτισμού, με την έμφαση που δίνουν στην επιστημονική λογική για την κατανόηση της φύσης και του κοινωνικού κόσμου, δεν μπορούν να ζεστάνουν τις καρδιές, να ελκύσουν τις μάζες, να ανακουφίσουν συναισθηματικά τους ανθρώπους όταν βρίσκονται σε κρίση. Οι σχετικιστές τους προσάπτουν αλαζονεία και έπαρση και οι φονταμενταλιστές τους θεωρούν μάλλον ανάξιους καθώς δεν εμπνέονται από ουσιαστική πίστη.

Και οι τρεις ιδεολογικοί αντίπαλοι που σχολιάζει ο Gellner βρίσκονται σε μια περίπλοκη τριγωνική σχέση: «ο Φονταμενταλιστής και ο Πουριτανός του διαφωτισμού μοιράζονται την αίσθηση της μοναδικότητας της αλήθειας και το σεβασμό γι' αυτήν· ο Πουριτανός του διαφωτισμού και ο Σχετικιστής μοιράζονται μια κλίση προς την ανεκτικότητα· και ο Σχετικιστής μοιράζεται με τον Φονταμενταλιστή έναν καλά εφοδιασμένο, κατοικήσιμο κόσμο, σε αντίθεση με την άυδρη κενότητα του κόσμου του Πουριτανού του διαφωτισμού».

Στο τέλος του δοκιμίου του ο Gellner διερωτάται μήπως η ανάλυση των δύο πλεγμάτων ιδεών, που βρίσκονται κατά βάση σε αντιπαλότητα με τις δικές του ιδέες του Πουριτανού του διαφωτισμού καθώς και μεταξύ τους, την οποία έκανε με όσο μπορούσε μεγαλύτερη συμπαθητική κατανόηση και αμεροληψία, δεν έχει τελικά και τόση σημασία. Κι αυτό γιατί το περιβάλλον μέσα στο οποίο ο ίδιος εκφράζεται έχει συνάψει ειρήνη με την προβληματική κατάσταση την οποία περιέγραψε. Η λύση που έχει υιοθετήσει η φιλελεύθερη δυτική κοινωνία είναι η αποφυγή μιας ξεκάθαρης λήψης θέσης απέναντι στα διλήμματα αυτά. Έχει

προκρίνει μια διφορούμενη στάση απέναντι στην αλήθεια, ένα cocktail ιδεών και από τα τρία αντίπαλα στρατόπεδα: «ολίγος φονταμενταλισμός, ολίγος διαφωτισμός και ολίγος σχετικισμός» «που βοηθάει την ανεκτικότητα και την αποφυγή άχρηστης διαμάχης», διαψεύδοντας έτσι - θα προσθέσουμε εμείς - την επισήμανση του Weber που προαναφέρθηκε. Άλλωστε η αποδιαφοροποίηση μεταξύ διαφόρων σφαιρών ιδεών προσιδιάζει στη σύγχρονη τάση του μεταμοντερνισμού.

Σε τελευταία ανάλυση, ο Gellner δεν φαίνεται να αρνείται την ωφελμιστική αξία της συμβιβαστικής λύσης (λύσης συγκρητισμού;) που αποδεικνύεται να αποδίδει στο τοπικό επίπεδο, δηλαδή, στη Δύση. Γράφει: «Αν από όλη αυτή την ιστορία προκύπτει ένα σαφές δίδαγμα, είναι το ότι το μέλλον βρίσκεται όχι σε κάποια εγκόσμια αντι-Αποκάλυψη, αλλά μάλλον σ' αυτή τη διφορούμενη, ασταθή και τεταμένη σχέση ανάμεσα στην πίστη, στην αδιαφορία και στη σοβαρότητα που προσπάθησα να περιγράψω». Εύχεται προς αυτή την κατεύθυνση να τείνουν και οι ανατολικοί Ευρωπαίοι γείτονές μας, παρόλο ότι αναγνωρίζει πως στην περίπτωση τους, λόγω ακριβώς του παρελθόντος τους, τα πράγματα είναι πολύ πιο προβληματικά από ό,τι είναι σ' εμάς. Το τελικό δίδαγμα που αποκομίζουμε από το σπινθηροβόλο αυτό δοκίμιο του Gellner είναι το ότι ο χειρότερος χειρισμός του προβλήματος της ιδεολογικής διαπάλης των σύγχρονων στάσεων απέναντι στην αλήθεια θα βασιζόταν στην υιοθέτηση του φανατισμού και του δογματισμού.

B. Δοκίμιο 16: «Το επερχόμενο τέλος της χιλιετίας»

Ο Gellner ξεκινάει το δοκίμιό του με ένα απόσπασμα από το κλασικό μυθιστόρημα του Robert Musil *Ο άνθρωπος χωρίς ιδιότητες*, στο οποίο περιγράφεται με θαυμαστό τρόπο η ατμόσφαιρα πνευματικού αναβρασμού του τέλους του 19ου αιώνα στο κατώφλι του 20ού. Αν τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα η νεωτερικότητα του fin de siècle προκαλούσε ένα αίσθημα ικανοποίησης, καθώς οι βεβαιότητες του αιώνα αυτού βρίσκονταν υπό συνεχή αμφισβήτηση, το τέλος του 20ού αιώνα και συγχρόνως της δεύτερης χιλιετίας μ.Χ. δεν μπορεί να θεωρηθεί εξίσου απελευθερωτικό για το ανθρώπινο πνεύμα. Κι αυτό γιατί «δεν φαίνεται να απέμειναν βεβαιότητες για να υποσκαφθούν». Η κατεδάφιση των κριτηρίων της ορθολογικής κριτικής έχει ήδη επιχειρηθεί. Τι απομένει; Ένας άκρατος σχετικισμός, μια ακραία ανεκτικότητα

δικαιολογούν την άποψη ότι «όλα γίνονται παραδεκτά» και ενισχύουν έτσι τον αυθαίρετο δογματισμό. «Όποιος προσπαθήσει να συγκρατήσει κάποιον (από το να συμπεριφερθεί κατά αυθαίρετο δογματικό ή καταστρεπτικό τρόπο) εν ονόματι των δεδομένων ή της λογικής θα κατηγορηθεί ως θετικιστής ή ως ιμπεριαλιστής ή και τα δύο».

Ο Gellner αρνείται να συμπορευθεί με όσους αποκρούουν «κάθε τάξη, συνέπεια και αντικειμενικότητα». Προσπαθώντας να ανιχνεύσει τι συνθέτει το κλίμα του αποκαλούμενου μεταμοντερνισμού που είναι διάχυτο στο τέλος της παρούσας χιλιετίας, εντοπίζει τα ακόλουθα στοιχεία που επηρεάζουν τα επιχειρήματα των εκπροσώπων του με τα οποία προσπαθούν να δικαιολογήσουν τον πλήρη σχετικισμό τον οποίο υποστηρίζουν: κύριο στοιχείο, κατά την άποψη του Gellner, φαίνεται να είναι ο πόθος για την επίτευξη «μιας μετα-ιμπεριαλιστικής εξιλέωσης» μέσω της κατάργησης της ιεράρχησης των λαών σε αναπτυγμένους και υπανάπτυκτους, που είχε επιβάλει η Δύση ως αποικιοκρατική δύναμη καθιστώντας κυρίαρχο ένα ορισμένο μοντέλο εξελικτικής διαδικασίας, σύμφωνα με το οποίο οι κυρίαρχοι Δυτικοί κατείχαν τις ψηλότερες βαθμίδες, ενώ οι κυριαρχούμενοι άποικοι τις κατώτερες. Η επιθυμία να εγκαταλειφθεί «μια τόσο αντιπαθής κατάταξη» δικαιολογεί όμως τη λήψη θέσης υπέρ του άλλου άκρου, δηλαδή, υπέρ ενός άκρατου σχετικισμού; Την απάντηση στο ερώτημα αυτό, που ο ίδιος θέτει, επιχειρεί να δώσει ο Gellner εξετάζοντας πρώτα τα επιχειρήματα των ακραίων σχετικιστών και αρθρώνοντας μετά τον δικό του αντίλογο στις θέσεις τους αυτές. Το κύριο επιχειρήμα τους είναι το ότι για να μην καταδικάσουμε έναν πολιτισμό ως υποδεέστερο επειδή ασπάζεται μια λανθασμένη αντίληψη, ένα ψεύδος (λ.χ. 2+2 δεν κάνουν 4), πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι όλοι οι πολιτισμοί είναι εξίσου έγκυροι και ότι δεν επιτρέπεται να τους κρίνουμε με βάση κανόνες παγκόσμιας ισχύος που δεν είναι τίποτε άλλο παρά εργαλεία κυριαρχίας και εκμετάλλευσης: με λίγα λόγια «ο σεβασμός των άλλων συνεπάγεται σχετικισμό». Τα τρία αντεπιχειρήματα του Gellner είναι τα ακόλουθα: *Πρώτον*, οι θεωρούμενοι ως επωφελούμενοι του σχετικισμού αυτού δεν φαίνεται να είναι τόσο ενθουσιώδεις αποδέκτες του: στην πλειοψηφία τους επιθυμούν να αποκτήσουν την τεχνολογία που φέρνει μαζί της οικονομική και στρατιωτική ισχύ. *Δεύτερον*, οι πολιτισμοί αυτοί κάθε άλλο παρά εξισωτικοί υπήρξαν στο εσωτερικό τους

από την αρχή. Συνεπώς ο «οικουμενικός σχετικιστής μας», με το να αποδέχεται τους πολιτισμούς αυτούς χωρίς κριτική, αποδέχεται συγχρόνως την ιδεολογία της ανισότητας που ασπάζονται, τόσο προς τα μέσα, όσο και προς τα έξω. Τρίτον, τέλος, ο πολιτισμικός σχετικισμός προϋποθέτει την ύπαρξη ξεκάθαρων ορίων μεταξύ των πολιτισμών που στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν. Οι πολιτισμοί διαιρούνται από εσωτερικές διενέξεις και οι σχετικιστές φαίνεται να αγνοούν το γεγονός αυτό.

Στη συνέχεια ο Gellner επιχειρεί να διαγνώσει τους λόγους τού γιατί ο σχετικισμός είναι δημοφιλής. Εντοπίζει ορισμένες κοινωνικές αιτιολογίες: οι Αμερικανοί έγιναν καταναλωτές ενός «εύκολου σχετικισμού» γιατί μη έχοντας την προϊστορία των Ευρωπαίων, και πιστεύοντας ότι ο φιλελεύθερος ορθολογικός ατομικισμός αντιπροσωπεύει κατ' αποκλειστικότητα την ανθρώπινη μοίρα, ένιωσαν ένα είδος αποκάλυψης όταν έμαθαν την ύπαρξη ποικίλων ανθρώπινων πολιτισμών. Το αίσθημα αυτό λειτούργησε ως κίνητρο για την ανάγκη εξιλέωσης που τους οδήγησε στην υιοθέτηση του σχετικισμού ως πολιτικά ορθής στάσης.

Μια άλλη κοινωνική αιτιολογία της γενικευμένης έλξης που ασκεί ο σχετικισμός είναι η αποτυχία των κοινωνικών επιστημών να αρθρώσουν μια πειστική και ρεαλιστική θεωρία «του κοινωνικού». Δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην «κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας», αρνούμενες συχνά την ύπαρξη ενός «αντικειμενικού» κοινωνικού κόσμου, οδηγούν στην εξίσωση όλων των κοινωνικά κατασκευασμένων κόσμων. «Τίποτε δεν υπάρχει, αλλά η πίστη (συλλογική από έναν ολόκληρο πολιτισμό) το κάνει να υπάρχει». «Το επιχείρημα αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να καταργήσει την εγκυρότητα οποιουδήποτε γεγονότος ή οποιουδήποτε ισχυρισμού: αλλά μπορεί βέβαια και να χρησιμοποιηθεί για να θεμελιώσει και να επικυρώσει οποιονδήποτε ισχυρισμό προτιμάται». Στο τέλος του δοκιμίου αυτού ο Gellner πολύ σωστά λέγει ότι συμπληρωματική της «κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας» είναι η «φυσική κατασκευή της κοινωνίας» και ορθά προτείνει τη διερεύνηση των φυσικών ορίων μέσα στα οποία οι κοινωνίες μπορούν να κατασκευάζουν τις πραγματικότητές τους. Ένα παράδειγμα που συνηγορεί υπέρ της άποψης του Gellner είναι το ότι λ.χ. μια κοινωνία 10 εκατομμυρίων κατοίκων είναι σε θέση

να κατασκευάσει μια διαφορετική πραγματικότητα από μια κοινωνία 100 εκατομμυρίων κατοίκων.

Στη διόγκωση του κλίματος του σχετικισμού που χαρακτηρίζει την εποχή μας συνέβαλαν επίσης: ο ύστερος (καταληκτικός - *terminal*) μαρξισμός, ο οποίος, έχοντας να αντιμετωπίσει τη διάψευση από την ιστορία της θεωρίας της αληθούς συνείδησης, επεξέτεινε τη θεωρία της ψευδούς συνείδησης, για να καλύψει το υπάρχον κενό· η εθνομεθοδολογία με την έμφαση που έδωσε στο να αντιμετωπίζονται τα επιχειρήματα και τα αντεπιχειρήματα που διατυπώνουν δύο συζητητές κυρίως ως κινήσεις σ' ένα παιχνίδι των δύο ενδιαφερομένων μερών, υποβαθμίζοντας έτσι τη σημασία της προσκόμισης τεκμηρίων για τη θεμελίωση του κάθε φορά διατυπούμενου επιχειρήματος· οι θεωρίες του Freud, σύμφωνα με τις οποίες «τα κίνητρα είναι πιο σημαντικά από την προσκόμιση αποδείξεων για την ερμηνεία της σημασίας ενός ισχυρισμού». Τέλος, ο Gellner αναφέρει τη συμβολή στη διάδοση των ιδεών του σχετικισμού ορισμένων φιλοσοφικών σχολών, και συγκεκριμένα των θεωριών της γλωσσολογικής φιλοσοφίας του Wittgenstein όπως και της φαινομενολογίας, που «κατακρίνουν τη χρήση της κριτικής γνώσης ως 'επιστημονισμό'».

Σε λίγες μόνο παραγράφους ο Gellner εντόπισε τους «εχθρούς» της κριτικής ορθολογικής σκέψης των οποίων τις ιδέες αντέκρουσε διεξοδικά σε προγενέστερα βιβλία του (όπως λ.χ., στο *Words and Things*, 1959, τις θεωρίες της γλωσσολογικής φιλοσοφίας). Η παραπάνω παράθεση εμφανίζει λοιπόν ενδιαφέρον παρά την εξαιρετική συντομία με την οποία έγινε, γιατί ακριβώς σηματοδοτεί με σχεδόν τηλεγραφικό τρόπο την κριτική διάθεση του Gellner απέναντι στα ρεύματα ιδεών που εδραιώνουν το σύγχρονο κλίμα του μεταμοντερνισμού, το οποίο διακρίνεται «από την έμφαση στο σχετικισμό, στον υποκειμενισμό, στην πνευματική ανεκτικότητα, στον αντινομισμό* (antinomianism) και συνεπάγεται σκοτεινότητα ύφους».

* Αντινομισμός σημαίνει το δόγμα των αντινομιστών, των αιρετικών, δηλαδή, του Β' και Γ' μ.Χ. αιώνα, που αμφισβητούσαν τη χρησιμότητα του μωσαϊκού νόμου για τους Χριστιανούς. Κατ' επέκταση αντινομισμός σημαίνει την αμφισβήτηση της χρησιμότητας των νομικών κανόνων και την έμφαση στη διαισθητική ενόραση.

Ο Gellner ολοκληρώνει την πολεμική του ενάντια σ' αυτό το πλέγμα των ιδεών τονίζοντας ότι «ο γνωστικός σχετικισμός είναι ανοησία και ο ηθικός σχετικισμός τραγωδία. Δεν μπορείς να καταλάβεις την ανθρώπινη μοίρα, αν αγνοήσεις ή αν αρνηθείς την πλήρη μεταμόρφωσή της από την επιτυχία της επιστημονικής επανάστασης. Η αναγνώριση της ανισότητας των γνωστικών ισχυρισμών δεν συνεπάγεται την άνιση μεταχείριση των ανθρώπων - το αντίθετο» ... «το τέλος της χιλιετίας πρέπει να έχει τα πυροτεχνήματά του, αλλά ας μην μας στερήσει από την αίσθηση της πραγματικότητας».